

A VÁROSEPÍTÉS TUDOMÁNYOS MŰVELÉSE

HELYZETKÉP*

FARAGÓ KÁLMÁN¹

A MŰSZAKI TUDOMÁNYOK DOKTORA

GRANASZTÓI PÁL²

A MŰSZAKI TUDOMÁNYOK DOKTORA

PREISICH GÁBOR³

A MŰSZAKI TUDOMÁNYOK DOKTORA

és

PONGRÁCZ PÁL⁴

[Beérkezett: 1972. május 31]

A városépítési tárgyú kutatás témaválasztásában mindig figyelembe vette a gyakorlati szükségleteket és tágította érdeklődési körét olyan művelési irányokban is, amelyek a követelmények, társadalmi igények, funkciók szempontjából alapozhatják meg a műszaki megoldásokat. Széles körű kutatási tevékenység irányult a lakóterületek alakításának, a városközpont-problematikának, a városépítészeti esztétika kérdéseinek tisztázására: ehhez képest elmaradás van a városszerkezetre és az ipari területekre vonatkozó kutatásokban. Az eredményekben elsődleges a tervezési szemlélet, és ez szabja meg a kutatási módszereket is, amelyek folyamatosan korszerűsödtek a tudományterület fejlődése és a művelés szervezeti keretei által meghatározott lehetőségeken belül. A jelenlegi helyzet felmérése és értékelése lehetőséget adott a tudományterület fejlődését elősegítő főbb teendők meghatározására, főleg az eddig kellő figyelemben nem részesült témák, a kutatási módszerek választékának bővítése, a káderutánpótlás és a szervezeti formák kívánatos alakulása tekintetében.

Azok a kutatások, amelyek a városépítési tevékenység elméleti megalapozását célozzák, a hazai településtudomány legrégebben és az utóbbi időkig legszélesebb körűen művelt részét képezik. Ennek oka az, hogy a településtudomány fejlődésének eredete nálunk is — mint sok más országban — a városépítés műszaki problémáinak gyakorlati megoldásában, ismeretei rendszerezésében, oktatásában mutatható ki, ugyanakkor a városépítés mint építési, építészeti, tehát műszaki tevékenység az, amelyben a településtudományi felismerések, törekvések általában és maradandóan érvényesülnek, társadalmi értelemben leginkább érzékelhetővé és értékelhetővé válnak.

A viszonylag régebbi és széles körű művelés eredményeképpen a kutatott témák száma igen nagy, és az elmúlt időszakban elvégzett kutatások jegyzékét vizsgálva, alig lehet találni a tématerületen belül olyan szektort, amelyet valamilyen formában figyelemre ne méltattak volna. Így látszólag naprakész állapotban van a városépítési tevékenység tudományos háttere, sőt bizonyos részleteiben nem is egyszerűen. A témák jelentős része ugyanis — nem lényegesen eltérő kutatási céllal és tartalommal — több alkalommal is mint újabb kutatás napirendre került, aminek megvannak a tudományág sajátosságaiából

* Ezt a helyzetképet — amelynek lezárása 1971 végén történt — az MTA Településtudományi Bizottsága 1972. április 6-i ülésén megvitatta és jóváhagyta.

¹Prof. Dr. Faragó Kálmán, Budapest, V., Néphadsereg u. 28. ²Dr. Granasztói Pál, Budapest, VI., Gorkij fasor 38. ³Dr. Preisich Gábor, Budapest, II., Pasaréti út 97. ⁴Dr. Pongrácz Pál, Budapest, V., Beloianisz u. 2-4.

fakadó, valamint szervezeti-adminisztratív jellegű okai; ezekre később még kitérünk.

A kiküldött bizottságnak kiindulásul a vizsgált tudományterület körülhatárolását kellett elvégeznie, mégpedig nem általános érvennyel a településtudomány belső tagozódásának megállapítása érdekében, hanem jelen tanulmány kidolgozásának célszerűségi szempontjai alapján. A településtudományi kutatásoknak azt a szektorát tekintettük idetartozónak, amelynek témái jellegzetesen a városok építési-rendezési folyamataihoz kapcsolódnak. Hasonlóképpen dönteni kellett a „művelés” témánk szempontjából való értelmezéséről. A helyzetkép lehető teljességére törekedve, kiterjeszkedtünk a témaválasztásra, a kutatás módszereire, hozzáférhető formában nyilvánosságra került eredményeire, azok gyakorlati hasznosítására, a kutatási tevékenység szervezeti kereteire. A feltárás lehetőséget adott a további fejlődés meggyorsítása érdekében szükséges legfontosabb teendők felismerésére; ezekre — mintegy az anyag összefoglalásaképpen — indokoltnak tartottuk befejezésül rámutatni.

1. A kutatások témái

Kiemelendőnek tartjuk, hogy a témaválasztást — akkor is, amikor ezt nem előzetesen megállapított terv szabályozta és akkor is, amikor hosszabb-rövidebb időszakokra szóló kutatási tervek készültek — nagyfokú realitás jellemezte. A kutatás mindig érzékenyen és rugalmasan reagált azokra a gyakorlati munkában észlelt problémákra, amelyek tisztázása elméleti megalapozást kívánt, és ezeknek a témáknak a kidolgozását napirendre tűzte. A gyakorlat szükségleteinek ez a gyors felismerése egyik oldalról igen előnyös vonása a kutatási tevékenységnek, másik oldalról azonban időnként kapkodáshoz, felesleges aktualizáláshoz vezetett és gátolta egyes témákban az elmélyülést.

A témaválasztást a gyakorlati követelmények mellett a tudományterület belső fejlődése is befolyásolta, ami elsősorban annak tágulásában nyilvánult meg. Ennek következményeképpen egyrészt megnőtt a városépítés szűkebb körét meghaladó kutatások, publikációk száma és aránya, másrészt a szorosabban vett városépítési célú kutatások is igen gyakran közelítik meg tárgyukat fontos, de kívülből eső szempontokból. Példaként az újabb városépítéstörténeti, egészségügyi, gazdasági hatékonysági, városszociológiai, igazgatási szempontokra utalunk, valamint azokra a kutatásokra, amelyek a városépítés, -fejlesztés ügyét a tágabb, sőt országos településhálózati, regionális, illetve területfejlesztési keretekbe helyezve tárgyalják.

A tágulás konkrét megnyilvánulási formájának tekinthetők azok az újonnan kibontakozott művelési irányok, amelyek kevésbé műszakiak, inkább a városépítés egészének vagy jelentős részének a követelmények, a társadalmi igények, a funkciók szempontjából való megvizsgálását célozzák, éppen a

műszaki megoldások kellőbb megalapozása végett. Ennek a főként alapkutatásokkal kapcsolatos művelésnek fokozott jelentőséget ad az, hogy városépítésünk újabb feladatai, problémái a szocialista társadalmi-gazdasági átalakulással, az ebből is eredő fokozódó urbanizációval szorosan összefüggnek, és e folyamat törvényszerűségeinek, következményeinek ismerete nélkül nem érhetnénk el megalapozott és maradandó műszaki eredményeket. Kiemelhetők e téren a városépítési kutatások kereteiben folyt és még folyó szociológiai vizsgálatok, továbbá „A szocialista társadalom életformáinak hatása a települések fejlesztésére” témájú, az MTA Településtudományi Bizottsága és a Magyar Urbanisztikai Társaság által rendezett konferencia anyagai.

Jelentősek továbbá a megalapozás szempontjából a városépítéstörténeti és velük kapcsolatosan a műemlékekre vonatkozó vizsgálódások, amelyek nagy részét könyvsorozat keretében és önállóan megjelent városmonográfiákban, tudományos közleményekben publikálták. Ugyancsak alapkutatási jelleggel törekedtek feltárni az egészségügyi és a városépítési szempontok összefüggéseit, továbbá a városépítési műveletek gazdasági hatékonysága elméleti kérdéseit. Kutatások folytak a városgazdálkodás és városépítés összefüggéseinek a tisztázására, ha nem is minden esetben városépítési, de ahhoz szorosan kapcsolódó jelentős műszaki, szervezési, szolgáltatási problémákat érintve.

A szorosabban vett városépítési, egyben műszaki témák közül elsősorban a városi közlekedéssel kapcsolatos jelentős kutatásokat, publikációkat kell kiemelnünk. Legtöbbjük átfogó jellegű közlekedéstudományi művek részeként jelent meg. Megjegyzendő, hogy a városi közlekedés problémáinak, vizsgálatuknak kezdettől lényeges szerepe volt a városépítés mind gyakorlati, mind tudományos művelésében, s ennek jelentősége újabban még csak növekedett, amit számos kutatás, publikáció tanúsít. A városépítés és a közlekedéstudomány közötti kölcsönhatások előmozdítását — számos más publikáción kívül — szolgálta a VÁTI-ban több éven át folyt, de publikálásra még nem került kutatás is a közlekedés és a településfejlesztés kölcsönhatásából származó településfejlesztési igények tárgyában. Még inkább a szorosabban vett városépítés műszaki művelésébe tartozik a közművekkel kapcsolatos témák kutatása. Ez a közelebbi múltban — részben KGST keretekben is — igen nagy erőráfordításokkal folyt. Ki kell emelni közülük a közműfajtáknak és közműrendszereknek a településekre és a beépítési módokra való befolyása témájában folytatott kutatást, valamint a települések infrastrukturális állóeszközzállományára vonatkozó adatfeldolgozást. E témák jelentősége az urbanizáció növekedésével, a vidéki városok fejlődésével, a tervszerű városépítés követelményeinek fokozódásával szintén nagy mértékben növekedett. Hasonlóan speciális művelési terület, de alapvető jelentőségű és ezért már régóta a városépítésbe beletartozó az ún. zöldfelületek kialakításának (zöldterülettervezés, kerttervezés) ügye. Jelentősége újabban egyrészt a környezetvédelem fokozódó igényével, másrészt a városok egészségügyi, levegőszennyeződési,

zajártalmaival való összefüggései miatt ugyancsak növekedett. Több ezzel kapcsolatos kutatás, publikáció mellett — a városépítés közlekedési vonatkozásaihoz hasonlóan — a legfontosabb tudományos eredmények átfogó kerttervezési szakkönyvekben található meg azok részeként vagy utalás formájában.

E szakági munkák — mint a már említett közlekedési, közművesítési, zöldterületi témakörökben is — elhatárolási kérdéseket vetnek fel, nevezetesen hogy mikor, milyen vonatkozásokban városépítési jellegűek és mikor merőben szakágiak. Ezeknek az elhatárolási kérdéseknek a megoldását megkönnyítették olyan közelmúltban folyt tudományelméleti vizsgálódások, munkák, amelyek általában a településtudomány és ezen belül a városépítés helyzetét, kapcsolatait más tudományokkal törekedtek tisztázni. Az ilyen elhatárolási problémák ugyanis nemcsak a műszaki tudományok és a városépítés tudományos művelése átfedéseiben, hanem más tudományok — így a szociológia, a gazdaságföldrajz, a szervezés- és igazgatástudomány, a történettudomány stb. — vonatkozásaiban is felmerültek és tisztázást igényeltek. Gyakorlati jelentőségük többek közt az, hogy a városépítés művelése során elkerülhető olyan ismeretek kutatása, amelyeknek feltárása más tudományágak feladata.

Átfedések tapasztalhatók az egyik legfontosabb és legidősebb műszaki témakörben, a korszerű iparosított tömeges építés és a városépítés kapcsolataiban is. Az építéstechnika mikénti alkalmazása és érvényesülése a városépítésben — különösen a lakáshiány, az ezzel összefüggésben kezdeményezett házgyári termelés folytán — az új városrészek kialakításában, használatában, további fejlődésében, városképében egyaránt kifejezésre jutó, feszítő erejű problematika. E téren többféle kutatás is folyt; kiemelésre érdemes az MTA Településtudományi Bizottsága és a Magyar Urbanisztikai Társaság rendezésében 1971 februárjában tartott „A városépítés és az építéstechnika kölcsönhatásai” című konferencia anyaga. A problematika és egyben az átfedések lényegét az építéstechnikai kérdések megoldásában a városépítés átfogóbb szempontjainak érvényesítése, ugyanakkor a városépítésnek az építéstechnikai feltételekhez való szükségszerű illeszkedése, ezek mértéke, korlátai, lehetőségei, kölcsönhatásai jellemzik.

A városépítés művelését meghatározott szempontokból szolgáló kutatások közül olyanokra, amelyek magának a kutatásnak a módszereit hivatottak tisztázni és továbbfejleszteni, inkább csak a közeli múltban került sor, noha a tudományág művelése, egyben eredményeinek gyakorlati felhasználhatósága szempontjából igen nagy jelentőségűek. A korábbi, hagyományos módszerek ugyanis a feladatok bonyolódása, növekedése során nem bizonyultak kielégítőnek. Fejlődtek a statisztikai feldolgozás módszerei; mindinkább előtérbe kerültek a prognosztika — a távlatok, az előreláthatóság, az előrebecslés — problémái és vizsgálatuk; fokozódott a jelentősége a megvalósult állapotok

kritikai értékelésének. Az említett vonatkozásokban említésre méltó kezdeményezések és hasznosítható kutatási eredmények segítik a közvetlen városépítési témák kidolgozását, de még nem eredményeztek lényegbevágó változást a kutatások módszereiben. Ide sorolhatók továbbá azok a kutatások, amelyek a városépítési műveletek gazdasági hatékonysága átfogó problematikájában és mérésének módszerei tárgyában, továbbá a matematikai módszerek városépítési feladatokra való alkalmazási lehetőségeinek tisztázására folytak.

Végül — bár e témának a tudományos művelésbe tartozása vitatott — megemlítendő az a folyamatos, az előzők állandó továbbfejlesztését célzó tevékenység, amely az ún. tervezési metodikai munkák, kiadványok, előírások kidolgozására irányult, a városrendezési tervek (általános és részletes rendezési tervek) tartalmának, készítési módszereinek lehető korszerű szinten tartására. E munka nagy gyakorlati jelentőségét részben a városok fokozódó tervellátási szükséglete, részben az a körülmény indokolja, hogy a várostervezés decentralizálása folytán mind több vidéki, helyi szerv foglalkozik ilyen tervek készítésével.

A közvetlen városépítési témák között gyakorlati hasznukhoz és a szemléletet megalapozó jelentőségükhöz képest viszonylag kis számban szerepelnek azok, amelyek a város egészére vonatkoznak. Az e tekintetben fennálló elméleti megalapozatlanságot az is mutatja, hogy a jelenleg érvényben levő „Tervezési irányelvek és mutatószámok” c. kiadványban egyetlen fejezet foglalkozik a településszerkezettel; ez is elsősorban fogalmakat tartalmaz és nem az egész település, hanem a lakóterület szerkezetének kialakítására vonatkozólag állapít meg irányelveket.

Lényegesen nagyobb érdeklődés mutatkozott azok iránt a témák iránt, amelyek átfogóan vagy egyes részleteikben a város fő részeivel kapcsolatosak. Mindenekelőtt a lakóterületek alakításának különféle kérdései szerepelnek igen sok kutatásban, publikációban, és a közelebbi múltban jelentős fejlődésen mentek át, amit az eredményeknek a különféle normatívákban, szabályzatokban, tankönyvekben való leszűrődése is tanúsít. Kiemelendők a korábbi kutatások, publikációk közül a légtérarányok, a napfénybesugárzás kérdésének elmélyült vizsgálata, valamint a lakóterületen belüli közintézményellátás kutatása, az ezeket ismertető publikációk. Legutóbb pedig a lakóterületi egységek szervezési elveivel kapcsolatos kutatások, amelyekben figyelemre méltó módon érzékelhető a városépítés témái és különösen a lakóegységek alakítása korábbi statikus szemléletének átváltása az időbeli, a fokozatos fejlődést figyelembe vevő rugalmasabb, dinamikusabb szemléletbe. A lakóterületek vonatkozásában további figyelemre méltó szemléleti és művelési változást tükröz az a tény, hogy míg korábban e téma inkább új városok, városrészek létesítésére korlátozódott, addig újabban mindinkább a meglévők rekonstrukciója felé fordul, amit több publikáció is tanúsít. Ezzel együtt vizsgálódás tárgyát képezték a lakóterületi szanálással kapcsolatos problémák, módszerek. A lakó-

területek témájának különleges jelentőséget ad egyfelől a lakásüggyel, a lakás-építés műszaki feladataival mint feszítő társadalmi problémával való szoros kapcsolata, másfelől hogy komplexen egybefoglal számos témát, elsősorban a közlekedés, a közművek, közintézmények, tehát a kommunális ellátás vonatkozásaiban.

Újabb keletű, de fontosságban növekvő kutatások foglalkoznak az ipari területek alakításával, általában véve az ipari üzemeknek a városban való mikénti elhelyezésével, kapcsolataival. E téren a városi ipari területek város-szerkezeti jelentőségével, méretezésével és rekonstrukciójával, majd az ipari parkok kialakításával kapcsolatos kutatások emelendők ki. Jelentős továbbá „A városfejlesztés és iparfejlesztés összefüggései” című, az MTA Település-tudományi Bizottsága és a Magyar Urbanisztikai Társaság által rendezett konferencia közzétett anyaga számos városépítési vonatkozásával. Ezek ellenére az ipari területek, az ipari üzemek városépítési problémáinak feltárására a közelebbi múltban távolról sem került olyan mértékben sor, mint a lakóterületek esetében, és mint amit a téma gyakorlati jelentősége igényelne.

A városrészek közül mint egyik legjelentősebb, a városközpont az, amelynek a kutatása a közelebbi múltban jelentős eredményeket ért el, mind általában, mind a hazai történeti városközpontok különleges vonatkozásaiban. Ugyancsak kiemelkedően gazdag a városközpont-problematikával kapcsolatos publikációs tevékenység, amelynek eredményeképpen ebben a témában értékes könyvek, átfogó jellegű tanulmányok jelentek meg. Speciális és igen lényeges része a témának a történeti városközpontok vizsgálata és rekonstrukciója. Ez szorosan kapcsolódik a műemlékvédelem ügyéhez; a történeti városközpont, a városmag területileg is gyakran egybeesik a törvényesen védett ún. műemléki jelentőségű területekkel. A városrendezés, városépítés és a műemlékvédelem tehát leginkább a városközpontok témájában igényli a közös művelést, módszereket, főként az értékelés tekintetében.

Ehhez kapcsolódóan említendő a városépítés esztétikai oldala, amit közkeletűvé vált kifejezéssel városépítészetnek, illetve városépítészeti esztétikának lehet nevezni. Lényegében a város alakításának, formai hatásainak, ezek értékelésének témája. Újabb művelésének alapvető jellegzetessége, hogy csaknem valamennyi eddig felsorolt műszaki és egyéb, a városépítést meghatározó témához, tényezőhöz kapcsolódva, azok összességének mint tartalomnak az alapján foglalkozik e tartalmat kifejező formai kialakítással, a városképekkel, a városképi megjelenés problémáival. Ezek mind a külsőbb új városrészekben, mind a történeti városmagokban gyakran kerülnek a társadalmi érdeklődés előterébe, társadalmi hatóerejük kétségtelen, és ez is indokolja behatóbb elemzésüket. Ki kell emelni az e témakörben elért eredményeket ismertető magas színvonalú publikációkat, amelyek tudományos értékük mellett, jellegüknél fogva gyakran a tudományterület szélesebb körben való ismertté tételét is szolgálják.

Mindezek az itt felsorolt kutatások, művek túlnyomóan valamennyi városunkra érvényesen foglalkoznak a városépítéssel. Budapest főváros azonban mégis külön helyet és különleges szerepet tölt be a városépítés tudományos művelése terén is. Egyfelől méretei, jelentősége, a városépítés művelésében gyakran példaadó szerepe miatt, másfelől mert saját tervező és egyben kutatószervvel is rendelkezik, ahol a közelebbi múltban az itt említett témák közül igen sokra — így pl. szanálási, egészségügyi, zöldterületi, metodikai témákra, lakóterületek szervezésére, alakítására, a laksűrűsége stb. — vonatkozó kutatások folytak a főváros számára. A főváros általános rendezési tervét is, mely sok éven át, igen alapos előmunkálatok, vizsgálatok sorozatai alapján készült és kormányzati jóváhagyást nyert, jórészt tudományos értékű munkának lehet tekinteni, mely egy adott átfogó és jelentős konkrét cél érdekében magas nívón szintetizálja sokféle rész kutatás eredményeit.

2. A kutatás módszerei

Áttekintve a városépítési tárgyú kutatások témáit, igazoltnak látszik a művelés széles körű voltára vonatkozó korábbi állításunk. Az elvégzett munka mennyiségi oldalának értékeléséhez azt is figyelembe kell venni, hogy — mint ezt szintén korábban említettük — a témák egy része több alkalommal is kutatás tárgya volt. A többszöri feldolgozás nem mindig eredményezte az ismeretek szélességének és mélységének növekedését. Inkább az újrafeldolgozás időpontjában érvényes szemléleti és egyéb keretekbe való beillesztésre, vagy éppen a kutatási megbízás által felvetett követelmények kielégítésére fordítva a fő gondot, esetenként nem következett be a korábbi kutatási eredmények lényegbeli továbbfejlesztése, újabb alapvető szempontok felvetése és ezek következményeinek mélyebb elemzése. Ez azzal is magyarázható, hogy a kutatási feladatok gyakran túlságosan átfogóak, a rendelkezésre álló kutatási kapacitás és átfutási idő nem ad lehetőséget a szükséges elmélyülésre, emiatt egyes esetekben a megismételt kutatás során tulajdonképpen a mélységnek és szélességnek csak megközelítően ugyanarra a fokára lehetett eljutni, mint az előző alkalommal.

Hozzájárult ehhez az is, hogy az újabb feldolgozás legtöbbször bizonyos előkészítő munkák, feltárások, vizsgálatok stb. újból való elvégzésének kényszerével is járt. A kiindulási adatok változékonysága és a társtudományok vonatkozó anyagainak, állásfoglalásainak hiánya, változásai miatt ugyanis a megalapozás munkáját legalább részben újra el kell végezni. Megjegyzendő, hogy a szakterületünkön folyó kutatás — amikor csak lehetősége van rá — elég fogékony a társ- és határos tudományok eredményeinek és az érintkező szakágazatok elhatározásainak átvételére. Ez előnyös a gyakorlati tevékeny-

ség szempontjából, mert lehetőséget ad az aktuális követelményekhez való alkalmazkodásra, illetve ezek kielégítésére. Elméleti előrehaladás szempontjából azonban bizonyos esetekben hátrányokkal jár. Így például éveken keresztül komoly nehézségeket okozott a szakágazatok tudományos megalapozásának hiánya olyan fontos témában, mint a közintézményellátás, vagy pedig kellően át nem gondolt elhatározásokhoz vezetett, mint pl. a nagytávlatú közlekedés-fejlesztés szempontjainak átvétele és beépítése a másféle távlatra meghatározott városépítési fejlesztési elvek közé.

Az a tény, hogy a legtöbb témában pillanatnyilag nincs lehetőség objektív és kevesebb változásnak kitett megalapozásra, oda vezet, hogy a kutatás módszerei az évek folyamán nem fejlődtek a szükséges mértékben. Így főleg kísérleti, módszeresen gyűjtött tapasztalati anyagok hiányában még mindig nem küszöbölhető ki a problémák spekulatív megközelítése, vagyis hogy a kutató korlátozott egyéni tapasztalatai, a szakirodalomból és más módon megszerzett ismeretei alapján igyekszik meghatározni és igazolni újabb ismereteket, irányelveket, követelményeket. A kutatási módszerek lényegi változatlansága valószínűleg összefügg akutatások s zámára nyújtott keretekkel is, azzal ti., hogy az elmúlt évek folyamán változó szervezeti formák között lényegében mindig magányos kutatók, esetleg kutatópárok dolgoztak egészen minimális asszisztenciával az egyes témákon.

A kutatások témájában, értelmezésében és ennek megfelelően azok eredményeiben is elsődleges a tervezési szemlélet, vagyis a városépítési kutatások többségükben a megtervezett állapot előállításához szükséges elmélet megfogalmazását célozzák. Lényegesen kevesebb érdeklődés fordul a tervezési munkákat megalapozó programok kidolgozásához szükséges elméleti vonatkozások kimunkálására. Ugyancsak kevés figyelmet fordítanak a megvalósítás műveleteivel kapcsolatos problémák kutatására, valamint a megvalósításnak mint időbeli folyamatnak a vizsgálatára, a megvalósítás folyamán előálló feladatok körvonalazására és megoldásuk helyes megközelítésének módjára. Ily módon a programadás és a megvalósítás közötti közbülső munkafázisra, a tervezésre összpontosul a figyelem, aminek többféle oka is van.

Már a szakemberképzésben, az egyetemi oktatásban is elsődleges a tervezési szemlélet, az elméleti és gyakorlati foglalkozások egyaránt tervezési feladatok megoldására készíteneek elő. Ezzel összefüggésben, de a szakterület fejlődésének sajátosságaiból következően is a kutatásban résztvevők többsége korábban városépítési tervezéssel foglalkozott vagy ma is részben azzal foglalkozik. A leglényegesebb ok pedig talán az, hogy a kutatásokat leggyakrabban azért hasznosítják, hogy a hatósági előírások, kötelező tervezési irányelvek, normatívák megszerkesztésében veszik alapul. Gyakran már a kutatási megbízásban ez a hasznosítási mód és célkitűzés szerepel, de ha nem így van, akkor is a kutató munkájának eredményességét így mérik le, holott a hasznosításra sokféle más formában szintén sor kerülhet.

A tervezési szemlélet a kutatásban a legutóbbi időben még inkább megerősödött a kísérleti tervezésnek mint kutatási módszernek az alkalmazásával. Önmagában ez gazdagítja a kutatási megközelítések választékát, bár egyelőre a felhasználás módja még nem látszik eléggé tisztázottnak. Az elméleti-kísérleti tervek készítése mellett a kutatásnak a legszorosabb együttműködésben kellene folynia a tényleges gyakorlati tervezéssel. Ez a kapcsolat nem teljesen kielégítő, annak ellenére, hogy a tervezés és a kutatás legnagyobb része ugyanazon intézmény keretein belül bonyolódik le. A tervelemzések, a tervváltozatok fejlődése, a tervezett és megvalósított állapot viszonya, a tervezési szándék és lehetőség összhangja és ellentmondása stb. tekintetében bőséges tapasztalatok gyűltek össze, de ezek nem érvényesülnek kellőképpen még a tervezési célzatú kutatásokban sem. A gyakorlati tervezéssel való kapcsolat másik lehetőségét is elhanyagolja egyelőre a kutatás. Nem rendszereztek és így nem is hasznosítják azt a hatalmas adatanyagot, amelyet a különböző tervekhez készített vizsgálatok tartalmaznak. Ezek a vizsgálatok pedig lényegében feltárták a magyar városoknak mindazokat az adottságait, amelyek a városépítési tevékenységet megalapozó témák kiindulása számára jelentőséggel bírnak.

A hazai viszonyok komplex feltárása és a feladatok szempontjából való szisztematikus értékelése — értve ezen a kialakult helyzetnek, a kialakulás folyamatának és különösen a közelmúlt városépítési gyakorlatának elemzését — tudományterületünkön különösen kiemelendő jelentőségű. Míg a legtöbb műszaki tudományban fokozódóan érvényesül az indokolt törekvés a külföldön már elért eredmények felhasználására és ezzel felesleges kutatások elkerülésére, a városépítés esetében erre viszonylag kevesebb a lehetőség, a feladatoknak erősen helyhez, éghajlathoz, hagyományokhoz, társadalmi jellegzetességekhez stb. kötött volta miatt. Helyesebben: a külföldi — főként a számszerű — eredmények adaptálása is mindenképpen kutatási munkát igényel. Nem jelenti ez azonban azt, hogy nem lett volna a nemzetközi információk, publikációk, eredmények esetében egyre fontosabb az azokról való szervezett tájékozódás, tájékoztatás. Ez egyfelől a KGST-együttműködés révén, másfelől ha mindeddig nem is kielégítő mértékben, a dokumentációs munkák, szervezetek útján főként az ötvenes évek végétől kezdve növekvő arányban folyt. A szakirodalmi tevékenységnek is jelentős részét teszik a külföldi, mind szocialista, mind más országok eredményeit ismertető, értékelő közlemények. A nemzetközi tájékozódást megkönnyítette még a mindinkább intézményes részvétel a városépítés számos nemzetközi szervezetében, sőt azok konferenciáinak több ízben Magyarországon való megtartása. Így csak példaként, a szocialista országok tudományos akadémiáinak konferenciája 1962-ben Budapesten a történeti városközpontok reorganizációja, 1970-ben pedig az ENSZ-EGB budapest szimpoziuma a városrekonstrukció témakörében.

Meg kell jegyezni ezzel kapcsolatosan, hogy a hazai viszonyok és a külföldi tudományos eredmények elemzésében, feldolgozásában fennálló két-

ségtelen hiányok azért érzetik kevésbé hatásukat, mert a kutatási tevékenységben általánosan jellemző a reális szemlélet. A feladatok felfogásában, a kutatási eredményekben megfigyelhető a törekvés a városaink jelenlegi helyzete, a városépítési tevékenység társadalmi-gazdasági keretei által nyújtott lehetőségekhez való alkalmazkodásra. Ennek is tudható be, hogy a hazai városépítési tárgyú kutatásokban eddig nem bukkantak fel olyan, valóságtól elszakadt utópiaszerű eszmefuttatások, amilyenek más országok irodalmában szinte megszokottá váltak. Mind a témaválasztásban, mind a feldolgozásban megnyilvánuló realitás a kutatási tevékenység elsőrendűen fontos jellegzetességének tekinthető.

3. A művelés szervezeti keretei

A tudományterületnek az előzőkben körvonalazott tartalmi, tematikai helyzetében és a kutatás jellemző módszereiben felismerhető problémák, jelenségek jórésze tükrözi a művelés szervezeti keretei által nyújtott mindenkori lehetőségeket.

Meghatározó jelentőségűnek tekinthető a művelés szempontjából, hogy az a közeli múltig mondhatni kizárólag műszaki, ezen belül is az építés, építésügy körébe tartozó intézményeknél folyt. Mégpedig egyfelől a Budapesti Műszaki Egyetem Városépítési Tanszékén, másfelől az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium keretein belül, a felügyelete alá tartozó tervező szervezetnél, elsősorban az 1953-ban e célra szervezett Városépítési Tervező Vállalatnál (VÁTI), fővárosi vonatkozásban pedig a Budapesti Városépítési Tervező Vállalatnál (BUVÁTI), újabban esetenként az Építésgazdasági és Szervezési Intézetnél (ÉGSZI). Néhány jelentős téma került legutóbb feldolgozásra az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságnál is. Mindezek a munkálatok — az OMFB és az MTA által támogatott néhány téma kivételével — túlnyomóan az építésügyi tárca, esetenként más szervek (OT, helyi tanácsok stb.) által biztosított pénzügyi fedezetből folytak, eleinte néhány százezer forintos, később már millió forintos nagyságrendű kutatási hitelekből, még a városépítési kutatásokra korlátozott értelemben is. A szervezetnek és a finanszírozásnak ez a módja magyarázza, hogy a tudományos művelés, kutatás kezdetben a közvetlen, elsősorban a várostervezés és az építésügyi igazgatás körében való gyakorlati felhasználásra szánt műszaki fejlesztési munkálatok — szabályzatok, metodikák, normatívák stb. — kidolgozására irányult, és csak később nyílt lehetőség az alkalmazott és — a tudományterület szempontjából — alapkutatások végzésére is. Ez utóbbiakat hátráltatta a költségvetési keret hiánya és ennek folytán a vállalati termelési, elszámolási rendszerbe szorított kutatás. Éppen ezért alapkutatások eleinte leginkább a BME Városépítési Tanszékén folytak akadémiai célhiteltámogatásból, továbbá egyéni munkákként (kandidátusi, doktori értekezések stb.). Elősegítették és hosszabb szünet után újra

elősegítik az alapkutatásokat a KGST keretében nemzetközi együttműködéssel folyó munkák, amelyekben a hazai fél gyakran jelentős szerepet vállalt.

Ezzel összefüggésben is rá kell mutatni a tudományos művelés legfőbb szervezeti korlátjára, ti. hogy míg külföldön, s éppen pl. a KGST tagállamokban a városépítés tudományos művelésének nem egyszer jelentős létszámú kutatót foglalkoztató intézményei vannak — így pl. az NDK-ban a Deutsche Bauakademie keretében, a Szovjetunióban, Lengyelországban, Bulgáriában pedig önálló kutató intézetek — addig Magyarországon ilyen ez ideig nincs. Kivéve azt az adott viszonyaink között jelentős körülményt, hogy az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium elhatározása folytán 1965-ben az addigi Városépítési Tervező Vállalat — a vállalati gazdálkodás megtartásával — Városépítési Tudományos és Tervező Intézetté alakult, és keretében önálló településtudományi kutatóiroda létesült. A településtudomány és ezen belül a városépítés bázisintézeteként való működésére, főként a kutatások koordinálására irányuló törekvések azonban, ami az Intézet létesítésének egyik célja volt, a téma sokfelé tartozása, szervezési nehézségek folytán eddig kevés eredményre vezettek. Ettől függetlenül, a jelen helyzetben elvileg helyesnek látszik az a törekvés, hogy a kutatás zöme olyan intézmény keretében folyjék, melyben a gyakorlati és az elméleti, a tervezési és tudományos művelés egyesíthető, kölcsönhatása biztosítható. Ami a többi kutatóhelyet illeti, a BUVÁTI-ban kezdettől máig csak néhány fő foglalkozik kutatással, a Városépítési Tanszéken sem lényegesen több és általában az oktatással egyidejűen (az ötvenes években a tanszéken néhány évig, akadémiai státusú kutatókból álló kutatócsoport működött, de ez létszám hiánya miatt már korábban megszűnt).

Ezek a körülmények, továbbá a közelebbi múltban történt gyakori szervezeti változások, nem kevésbé a kutatásnak jórészt vállalati gazdálkodási keretekben folyó volta miatt nehezen alakulnak ki a kutatásirányításnak, a kutatások módszeres végzésének, dokumentálásának, megvitatásának és publikálásának más tudományágaknál régebbi hagyományok alapján már kijegesedett módszerei. Ugyanígy nehézkes a kutatók képzése, fejlődése, utánpótlása, annál is inkább, mert a felsőfokú oktatás kutatásra nem képez, és a téma tudományos művelésében általában nem is bizonyult hasznosnak — egy-egy kivételtől eltekintve — a gyakorlati tapasztalatokat nélkülöző fiatal kutatóknak nyomban kutatási munkára irányítása. Talán ezzel is magyarázható az az elfogadhatatlan helyzet, hogy tudomásunk szerint csupán egy fő vesz részt szervezett aspirantúrában. Az utánpótlás különleges nehézségeit mutatja, hogy az önálló kutatásra, kutatócsoportok vezetésére alkalmas személyek szinte kivétel nélkül a magasabb korosztályokba tartoznak, és ugyancsak magas a tudományos minősítéssel rendelkezők átlag-életkora is.

Ha a káderhelyzet problémáin nem is, a szervezeti keretektől származó egyes nehézségeken könnyítettek egyfelől a tudományterületnek a közelebbi múltban alakult tudományos szervei, a tudományos fokozatok megszerzésé-

vel kapcsolatos értekezések, viták, valamint a publikációs lehetőségek, amelyek a településtudomány tágabb körén belül — a keretek, az eredet folytán is — sok esetben adtak alkalmat a városépítés témaköre tudományos művelésére, elméleti problémái tisztázására, túlnyomóan az MTA, ezen belül a Műszaki Tudományok Osztálya keretében. Ezáltal jellemzővé vált a szervezeti megszólásban és a művelésben egyfelől az építésügyi szerveknek vállalati alapon történő, pénzügyileg egyre bővebben dotált, részben alap kutatási célzatú, részben a napi gyakorlatot szolgáló kutatási működése, másfelől az Akadémia által nyújtott, pénzügyileg szerény keretekben, inkább társadalmi jelleggel a tudományág, közelebbről a városépítési téma átfogóbb, elméletibb művelése. Az akadémiai keretek, lehetőségek közül megemlíthető elsősorban az 1951-ben alakult és máig folyamatosan működő Településtudományi Bizottságnak a tudományterület fejlődését szolgáló rendezvényei, továbbá mint publikációs lehetőség az Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, újabban az *Építés-Építészettudomány* nevű akadémiai folyóirat. Jelentős publikációs és szervezeti keretnek tekinthető a városépítés tudományos művelése szempontjából is a Magyar Urbanisztikai Társaság, gyakran együttműködve a Településtudományi Bizottsággal, különösképpen pedig a Társaság kiadványa, a *Településtudományi Közlemények* című, 1952 óta időszakosan megjelenő tanulmánygyűjtemény.

A szervezeti keretek problémájához tartozik a kutatási tervek ügye, szerepe. Az ötvenes évek végén az országos távlati tudományos kutatási tervben a településtudománynak külön ún. főfeladat (22., majd 60. számú) jutott, s ezen belül szép számban szerepeltek szorosabban vett városépítési vonatkozású témák. A terv a városépítési kutatások tekintetében — mint egyébként is — sokat kívánt egyszerre megvalósítani, kellő kutatási bázis nélkül, engedve a tudományos művelés akkor feszítő tágulási törekvéseinek, sok elmaradt kutatás pótlási igényének. A VÁTI-nak már említett tudományos intézményként való átalakulásával egyidőben, 1965-ben új, koncentráltabb távlati, ezen belül öt éves kutatási terv készült az egész tudományterület számára, újabb kutatásszervezési alapokon, egyik fő célkitűzésként a lényegében városépítési, nevezetesen a városrekonstrukciós feladatoknak alap kutatásokkal való alátámasztását jelölve meg. E tervidőszak végére, a közelmúltban történt szervezeti, szemléleti változásokkal is összefüggésben megint újabb, az addigiaktól eltérő távlati kutatási koncepciók körvonalai bontakoznak ki. Ezekben a városépítés hagyományos és jórészt műszaki feladatai mellett, részben rovasukra fokozódóan tért nyerne általános területfejlesztési, közgazdasági jellegű kutatások.

A kutatás tervszerűségére való törekvés — a vázolt egyenetlenségek, váltakozások ellenére is — eddig mindenképpen elősegítette a városépítés témáinak művelését. Ez egyrészt a megnövekedett kutatási bázis, kutatási költségfedezetek révén vált lehetségessé, másrészt azáltal is, hogy 1966-ban

— elsőízben — elvégezték a tudományterület eddigi művelésének módszeres és részletes feltérképezését, a művelési hiányok meghatározásával. Ennek ellenére meg kell állapítani, hogy a tervszerű és megnövekedett volumenű művelés nem hozott eddig a városépítés témái szempontjából a beléje fektetett munkával, költségekkel arányos, közvetlenül érzékelhető eredményeket, bár az utóbbi évek munkájának következményeképpen kétségtelen szemléletátalakulás történt, és nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a szerteágazó kutatásokban még igen sok fel nem használt eredmény fekszik, összesítésre, megfelelő publikációra várva. A mérhető eredmények egyrészt szervezési okokból (a kutatószervek együttműködésének hiányosságai, túladminisztrált-ság, vállalati tervteljesítési kötelezettségek, váltakozó kutatásirányítási szempontok stb.), másrészt a káderhelyzet említett korlátai, utánpótlási nehézségek miatt, főként pedig a kutatásoknak a tervek ellenére fokozódó tematikai szét-szóródásával, túl sok kutatás egyidejű megkezdésével magyarázhatóan marad-nak el a várározástól. Alkalmos kutatók hiányában ugyanis nem minden, egyébként elvileg helyesen előirányzott téma talált megfelelő feldolgozásra, más kutatók viszont egyéni munkájukkal — így pl. a tudományos fokozatok megszerzésére irányuló értekezésekkel — dolgozták ki azt, amihez felkészült-ségük leginkább megvolt. Nem egyszer mennyiségi törekvések jelentkeztek, és ezek folytán a kutatások eredményei vaskos kötetekben a tervtárba kerül-tek, de a köztudatban és a gyakorlatban kevésbé szívódtak fel. Ezek az itt csak érintett jelenségek a tervszerű kutatás egy még le nem küzdött veszélyére, a formális eredmények helyenkénti előtérbe kerülésére mutatnak, a városépítés szűkebb tudományterületét illetően is. Talán ezzel is függ össze az a jelenség, hogy a végzett kutatások nagy mennyiségéhez viszonyítva kevés a publikál-tak, helyesebben a publikálásra érdemesek száma, és ezek egy része nem is ku-tatási tervből ered, hanem a már említett egyéni munkák gyümölcse. Viszont a publikált kutatásokon — többek közt a szakterületnek éppen a közelebbi időszakban örvendetesen megszorodott könyvalakú publikációin — lehet mégis leginkább lemérni, a kezdeti nehézségek ellenére is, a jelentős előrehala-dást.

4. A tudományterület fejlesztésének főbb teendői

A városépítés tudományos művelésének helyzetét felmérve, az alábbiak-ban vázlatosan felsoroljuk a bizottság által különösen lényegesnek ítélt fej-lesztési feladatokat:

— A városépítés tudományos művelésében az elmúlt időszakban elért eredményeket csak akkor lehet elmélyíteni és fejleszteni, ha a tudományterület továbbra is jelentőségének megfelelő figyelemben részesül. Biztosítani kell a szükséges kereteket, lehetőségeket és eszközöket mind az eddigi kutatási tevé-kenységgel megszerzett ismeretek folyamatos korszerűsítéséhez, mind az újonnan jelentkező kutatási témákkal és feladatokkal kapcsolatos munkák

megindításához. Ennek érdekében több évre szóló kutatási koncepciótervezet kidolgozása szükséges, melynek — a kutatóhelyek és hitelfedezetek főhatósági hovatarozásától függetlenül — össze kell hangolnia a településtudományra, ezen belül a városépítésre vonatkozó kutatások teljes területét.

— A városépítési tárgyú kutatásokat különösen előtérbe helyezi az a körülmény, hogy a társadalom mindinkább felismeri a környezetalakítás problémáinak fontosságát. E kérdések megoldási lehetőségei szorosan összefüggnek a tudományosan megalapozott városépítéssel. Az eddigi kutatások ebből a szempontból való hasznosítására és a környezetalakítással kapcsolatos új kutatási feladatok megoldására különös gondot kell fordítani.

— Figyelemmel a kutatás anyagi és személyi feltételeinek korlátozott voltára, a kutatási feladatokat a társadalmi igényeknek és megoldásuk fontosságának, sürgősségének megfelelően súlyozni és programozni kell. Mindenekelőtt olyan munkákra kell a figyelmet összpontosítani, amelyeknek kutatásával más tudományágak nem foglalkoznak és amelyekre vonatkozó külföldi eredmények nem vagy csak nehezen adaptálhatók hazai viszonyokra. Figyelembe kell venni a már elkészült kutatásokat, ezek szükséges kiegészítését, továbbfejlesztését.

— A városépítési tudományos kutatások mai fázisában az alapkutatások szisztematikus végzése és folytatása elengedhetetlen. Ennek házísára kell támaszkodniuk a közvetlen gyakorlati célt szolgáló alkalmazott kutatásoknak.

— A kutatómunkában az eddiginél nagyobb súllyal kell szerepelnie a város egészére, valamint a város és környéke összefüggéseire és kapcsolataira vonatkozó kutatásoknak. A város egyes részlemeivel foglalkozó kutatásoknak ezekben a keretekben kell illeszkedniük. Figyelemmel kell lenni arra, hogy a kutatásnak a tervezés mellett a végrehajtás és az üzemeltetés problémáival is megfelelő mértékben foglalkoznia kell.

— A városépítés eredményeként keletkező létesítmények, azok elhelyezése, elrendezése és kapcsolatai sok évtizedre megkötik a települések működését és arculatát. Ezért a kutatásoknak a távlati feladatok vizsgálatából, illetve figyelembevételéből kell kiindulniuk. Ugyanakkor az eddiginél nagyobb súllyal foglalkozniuk kell a folyamatos megvalósulás és továbbfejlődés lehetőségeivel, műszaki és gazdasági problémáival.

— Lehetőségig korszerű és egzakt módszereket kell kidolgozni a különböző városépítési koncepciók egymással való összehasonlítására, figyelembevéve az összhatékonyág, a gazdaságosság, a folyamatos megvalósíthatóság és „nyitottság” (variálhatóság, változtathatóság) igényeit.

— Alapvető fontosságú a városépítési tervezés és kutatás módszereinek állandó fejlesztése a hazai és külföldi kutatások eredményeinek beépítésével. Szükséges ebben a vonatkozásban is a matematikai programozás, a kibernetika lehetőségeinek felhasználása, a városépítési adatok összegyűjtésére és tárolására vonatkozó módszerek kidolgozása.

— A városépítési normatívák állandóan továbbfejlesztendők a tudományos kutatások eredményeinek felhasználásával. Ehhez más tudományágak városépítéssel kapcsolatos határterületeinek (pl. városegészségügy, városi közlekedés, városszociológia) tudományos eredményeit fel kell használni. Az arányos fejlődés érdekében a normatívák fontossági és időrendi koordinálása alapvető fontosságú.

— A városépítési kutatások eredményességének előfeltétele a kutatásra alkalmas szakemberek számának növelése, ilyenek képzése. Lehetővé kell tenni nagyobb feladatok megoldásához különböző munkahelyekről kiválasztott szakemberekből alkalomszerűen összeállított kutató teamek, kutatócsoportok felállítását, illetve igénybevételét. Tovább kell fejleszteni a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet városépítési kutatással foglalkozó részlegeit. A Budapesti Műszaki Egyetem Városépítési Tanszékén megfelelő státusok biztosításával lehetővé kell tenni a folyamatos tudományos kutatást. Ugyancsak biztosítani kell a tudományos igényű városépítési kutatásokat — a nagyváros különleges problémáira való tekintettel — a Főváros tervező vállalatánál.

— Mindezeknek a feladatoknak a megvalósítása érdekében biztosítani kell a megfelelő tudományos káder utánpótlást. E cél érdekében el kell mélyíteni a Budapesti Műszaki Egyetemen a városépítési szakosítást, és élni kell a szakemberek korszerű továbbképzésének minden lehetséges formájával. Elő kell segíteni a városépítési tárgyú aspirantúrát, növelni kell a tudományos jellegű publikációk lehetőségét. Biztosítani kell a kutatási anyagok gyűjtését, korszerű tárolását, a szakembereknek ezekre vonatkozó tájékoztatását.

Urban Studies: A Survey of Research Activity. Urban research, in selecting its subject matter has always taken into account the requirements of practice, and extended its fields of interest towards trends which could form the basis of physical planning and design from the viewpoint of general requirements, social needs and functions. A widespread investigation has been exercised in order to clarify the design problems of residential areas, town centres and the problems of civic design, whereas research of problems of urban structure and industrial areas, is somewhat lagging behind. The results of studies are primarily planning oriented, so are research methods, which have been continuously updated as facilitated by the development of the discipline and by the institutional framework of research activity. The survey and evaluation of current situation gives the possibility of defining the main tasks of fostering the advancement of this field of science, in the first line as regards the promotion of themes neglected so far, extension of the choice of research methods, training of new generation, and the evolution of research organization.

Wissenschaftliche Pflege des Städtebaues. Die wissenschaftliche Erforschung des Städtebaues hat im Auswahl ihrer Themen die praktischen Anforderungen stets berücksichtigt und den Interessenkreis auch in Richtungen erweitert, wo die technischen Lösungen durch die Gesichtspunkte der sozialen Anforderungen, Ansprüche und durch die Funktionen begründet wurden. Weitreichende Forschungsarbeit wurde der Anordnung von Wohngebieten, der Klarstellung der Probleme des Stadtzentrums und der Städtebauästhetik gewidmet; in diesem Zusammen-

hang zeigt sich jedoch ein gewisses Zurückbleiben in der Erforschungen der Probleme der Stadtstruktur und Industriegebiete. In den Ergebnissen kommt hauptsächlich die Planungsanschauung zur Geltung und diese bestimmt auch die Forschungsmethoden, die innerhalb der Möglichkeiten der Entwicklung dieses Wissenszweiges und im Rahmen der Forschungsorganisation ständig modernisiert wurden. Die Abwägung und Abschätzung der gegenwärtigen Situation ermöglichten die Bestimmung der wichtigsten Aufgaben, die die Evolution dieser Disziplin vor allem im Zusammenhang mit den Themen, die bisher in Hinsicht der Erweiterung der Forschungsmethoden, der Kadenschulung und der Ausbildung neuer Organisationsformen nicht an der erforderlichen Beachtung teilhaftig wurden, begünstigen.